

Paul Watzlawick

VŠECHNO DOBRÉ

JE K NĚČEMU ZLÉ

portál

Paul Watzlawick

VŠECHNO DOBRÉ

JE K NĚČEMU ZLÉ
aneb řešení paní Hekate

portál

Původní německé vydání:
Vom Schlechten des Guten oder Hekates Lösungen
vyšlo v nakladatelství PIPER Verlag GmbH, München 1986
(3. rozšířené vydání 1993)
© Paul Watzlawick (inheritors)

České vydání:
Translation © Zbyněk Vybíral, 1995, 2015
© Portál, s. r. o., Praha 2015

ISBN 978-80-262-0840-2

OBSAH

Předmluva	7
Jistota, bezpečný sebepych – první vrah smrtelných . .	13
Dvojnásob víc je dvakrát tak líp	19
Všechno dobré je k něčemu zlé	25
Třetí cesta, která (údajně) neexistuje	33
„Řetězová reakce“ dobra?	39
Hry s nenulovým součtem	45
Krásný digitalizovaný svět	53
„Vím přesně, co si myslíš“	61
Neuspořádanost a uspořádanost	73
Humanita, divinita, bestialita	77
Smutná neděle	81
Je to <i>to</i> ?	87
Literatura	93

PŘEDMLUVA

Milí čtenáři!

Existují určitá řešení, pro která dosud nemáme trefné označení a která vymýšlejí ti, kdož mají *patend* na rozum. Toto slovo není tisková chyba, nýbrž pokus o těsnější propojení dvou pojmů: V němčině máme *Patentlösung* („patentované řešení“). Naproti tomu výraz *Endlösung* je v Evropě ve svém děsivém významu konečného řešení bezprostředně znám už pouze nám starším lidem. *Patend* na rozum kombinuje oba tyto pojmy. Plodí řešení, které se s konečnou platností vypořádá téměř se vším, takže ze světa odstraní nejen problém, ale i všechno, co s ním souvisí – přesně v duchu staré medicínské anekdoty: Operace se zdařila, pacient zemřel.

Nový je tedy toliko výraz; zpupnost, která je v něm obsažena, je známa od pradávna. Dovolím si zde tento pojem rozvést na příkladu Shakespearovy tragédie *Macbeth*.

V porovnání s hloubkou a tajuplností mnoha Shakespearových postav se role tří čarodějnic v *Macbethovi* zdá poměrně jasná. Jejich velitelka, zlověstná bohyně osudu *Hekate*, je pověřena, aby přivodily Macbethův pád tím, že mu budou předpovídat velkolepou budoucnost, které uvěří tím ochotněji, čím více

bude odpovídat jeho lačné touze po moci. Jakmile se pokusí tato proroctví uskutečnit, je ztracen, už ho nic nezachrání.

Na to, *proč* jde Hekatě tolik o Macbethův pád (a jak uvidíme dále, o pád mnoha a mnoha dalších lidí), se ani při nejlepší vůli nedá dost dobře odpovědět. Bezpochyby si přeje jeho pád a také ho nakonec dosáhne. O tom, *jak* její patend na rozum inscenuje konečné řešení, budeme podrobně referovat v následujícím textu – a to nejen s odkazem k Macbethovi, nýbrž i s citacemi jiných, modernějších případů.

Pokud to, vážený čtenáři, dosud nevíš: Konspirativní postupy Hekatina teamu se v žádném případě neomezují na to, co v 11. století potkalo Macbetha; jsou spíše nadčasové – ovšem s tím důležitým rozdílem, že Hekate dnes, o deset století později, disponuje podstatně elegantnějšími technikami. Základní princip se však dá odvodit už z *Macbetha*.

Co je Hekatě platné, že čarodějnice dovedly Macbetha tak daleko, že návrat už pro něj pozbývá smyslu („Tak daleko jsem zašel do krve, / že, kdybych nebřed dál, by zrovna tak / byl návrat šeredný jak přežití“)? V jeho „divném sebeklamu“ ho ještě přece jen trýzní „bázeň nováčka; cvik schází“ mu (III/4); není tedy dostatečně připraven na svou záhubu a mohl by někde Hekatiným čarodějkám vyklouznout. Hekate se cítí svými služebnicemi podvedena, a proto je nucena převzít režii sama:

*Či nemám proč, vy drzé šeredy,
jež s Macbethem zde drží besedy
a hádanky a kejkle snují
a věci smrti rozhodují?
Však mne, jež vašim kouzlům vládne
a bez níž zloby není žádné,
jste nevolaly k přispění
a k slávě svého umění? (III/5)*

A jak Hekate zařídí, že se Macbeth nevzpamatuje a nepokusí se napravit hrůzy, které napáchal, že nezachrání, co se ještě zachránit dá? Naše čarodějka ho nepovzbuzuje, jak bychom se snad mohli domnívat, aby se odvážil i toho nejstrašnějšího, aby věřil ve své štěstí, a podobnými jalově vemlouvavými řečmi. Naopak – přikáže svým čarodějkám, aby ho ukolébaly v jeho sebejistotě:

*v boj vyzve smrt i osud směle
a bude doufat v sebeklamu
nad moudrost, spásu, bázeň samu.
A známo vám, bezpečný pych
že první vrah je smrtelných. (III/5)*

Čarodějky mu věští, že se může plně spolehnout na tento „bezpečný pych“:

*buď smělý, rozhodný a krvavý;
pro lidskou moc jen smích měj v odvetu, (IV/1)*

neboť by musely nastat dvě události, zaprvé totiž:

*nikdo neublíží Macbethu,
kdo z ženy narozen, (IV/1)*

a zadruhé:

*neb nikdy Macbeth nepodlehne, věz,
než veliký se od Birnamu les
v boj proti němu pohne útokem
po Dunsinaneském chlumu vysokém. (IV/1)¹*

Jelikož se mu obě věci zdají nemožné, cítí se ještě jistější a připravený k rozhodujícím zločinům. Bohužel má smůlu: Zjevně se nevyzná v porodnictví, takže je zabit Macduffem, který přišel na svět „císařem“, a jeho hrad Dunsinan je přepaden nepřátelskými oddíly maskovanými listím z birnamského lesa.

Macbeth není samozřejmě *jediný*, i když jde asi o nejznámější případ z Hekatiny praxe. Její činnost sahá daleko do minulosti, až do dionýské epochy antické. A naopak: Je mi známa řada dalších a podstatně novějších případů, ve kterých Hekate použila podobných konečných řešení svého patendu na rozum nebo se je chystá použít, aby svět postihlo neštěstí.

1 Přeložil Josef Václav Sládek.

Podrobné a mnohaleté studium těchto případů mi dovolu­je uvést zde několik konkrétních důkazů o jejich specifických taktikách. V této souvislosti se samozřejmě rozumějí dvě věci. Zaprvé, jsem ve své profesi vázán mlčenlivostí, takže zde nejmenuji informační zdroje a bez výjimky jsem změnil rovněž všechna jména i místní údaje. Zadruhé, Hekate už dnes nemá tři ruce, neobklopuje se vyjícími psy a nevládne kouzelným a strašidelným přízrakům. Nejspíš žije v luxusní vile u Středo­zemního moře, která zvenčí vůbec nevypadá zlověstně. A podobně je tomu s jejími metodami, jež dnes využívají zdánlivě nevinné, obecné vymoženosti moderního každodenního života.

Chci svou knihu začít popisem jednoho případu, k němuž se pak v závěru vrátím. Na nejpřiléhavější před­zívku, „kohokoli“, si už bohužel činí nárok Hugo von Hofmannsthal, takže, aby mě neoznačili za plagiátora, budu mluvit o „našem člověku“.

JISTOTA, BEZPEČNÝ SEBEPYCH – PRVNÍ VRAH SMRTELNÝCH

Byl jednou jeden muž, žil šťastně a spokojeně, dokud si jednoho dne, možná ze zbytečné zvědavosti, možná z čiré lehkomyšlnosti, nepoložil otázku, jestli se život řídí nějakými pravidly. Neměl na mysli to, že na celém světě existují zákony, že říhnutí po jídle platí v mnoha krajích za nevychovanost a v jiných za poklonu vyseknutou paní domu nebo že po zdech se nemají škrábat obscénní graffiti, když někdo neumí pravopis. Ne, o to mu nešlo; nezajímala ho pravidla, která jedni lidé vymýšleli pro jiné. To, co chtěl znenadání vědět, byla odpověď na otázku, zda má život svá vlastní pravidla nezávisle na lidech.

Kdyby si raději tuto nešťastnou otázku nikdy nepoložil, neboť s ní přišel o štěstí i spokojenost! Od té doby se mu vedlo podobně jako známé stonožce, které se ve vší nevinnosti zeptal šváb, jak prý dokáže tak elegantně a harmonicky pohybovat tolika nohama. Stonožka se zamyslela – a od té chvíle neudělala krok.

Pokud bychom to měli říct méně banálně, vedlo se našemu člověku podobně jako svatému Petrovi, který vystoupil z lodi a pospíchal za Kristem kráčejším po hladině – dokud ho nenapadlo, že takový zázrak není možný. V tom okamžiku počal tonout a málem se utopil. (Rybáři a námořníci jsou, jak známo, často neplavci.)

Náš člověk byl od přírody myslitel – což bylo součástí jeho problému. Usoudil, že otázka po uspořádanosti světa je zároveň otázkou, zda svět skýtá jistotu (a zda se v něm může cítit jistý), a že odpověď má znít buď „ano“, nebo „ne“. Kdyby zněla „ne“ – už tady se však zarazil. Svět bez pravidel, život, který nemá řád? Jak až dosud žil, podle čeho se rozhodoval? Poklidná jistota jeho dosavadního života a činění byly tedy něčím absurdním a neskutečným. Nyní takřikajíc pojezdil ze stromu poznání: Poznal však jen to, že nic nezná. Neponořil se do vod jezera Galilejského, nýbrž propadl se dírou do sklepa, z níž už před ním řečnil Dostojevského antihrdina, popuzený naším příliš světlým světem vezdejší:

Pánové, zapřísahám vás, že znát příliš mnoho je nemoc, opravdová, skutečná nemoc. [...] Neboť přímým, zákonitým a bezprostředním plodem poznání je zahálka, tedy že uvědoměle složíte ruce v klín.

Ale náš člověk nechtěl zahálet ve sklepech. Pesimisté by snad mohli tvrdit, že ještě nepatřil k nim. Vždyť stále ještě chtěl přijít věcem na kloub. Protože nemohl přijmout „ne“ jako odpověď na svou otázku, rozhodl se, že bude pátrat po důkazech, které potvrzují „ano“. Aby si byl zcela jist, chtěl toto „ano“ slyšet z úst nejpovolanějších, chtěl, aby mu to řekl představitel královské vědní disciplíny.

Šel tedy za matematikem. Kéž by to raději nedělal! Jejich dlouhý rozhovor se tu nedá reprodukovat; už proto, že matematik, tak jako většina zástupců této nad slunce jasné vědy, se domníval, že mluví těmi nejjednoduššími a nejsrozumitelnějšími slovy, aniž mu docházelo, že mu náš člověk vůbec nerozumí.

Několikrát muž učence zdvořile přerušil: Nejde mu ani tak o to, že prokazatelně existuje nekonečné množství prvočísel, jako spíše o to, zda matematika dává jasná a jednoznačná pravidla, jak se správně rozhodovat v otázkách života, a jestli vytyčuje spolehlivé zákony pro předvídání situací příštích. Teprve nyní, pomyslel si vědec, konečně chápu, na co se mě tento člověk ptá.

Ale samozřejmě! Na takové otázky dává jasné odpovědi jedno matematické odvětví, totiž teorie pravděpodobnosti a statistika, která je na ní založena. Tak například na základě statistiky z několika desetiletí lze stanovit pravděpodobnost hraničící s jistotou, že 99,92 % pasažérů letadel svůj let přežije a že s 0,08 % pasažérů se letadlo zřítí. Když chtěl náš člověk vědět, ke které skupině patří, ztratil matematik trpělivost a muže vyhodil.

Nemá cenu popisovat dlouhou a draze vykoupenou křížovou cestu, kterou muž podnikl a na jejíchž zastaveních se seznámil s filosofií, logikou, sociologií, teologií, několika kulty a dalšími, již podružnějšími pojetími světa. Výsledek byl v podstatě stejný jako při rozhovoru s matematikem: Pokaždé se zdálo, že daný vědní obor

poskytne skutečné řešení; pokaždé ale zničehonic vyšel najevo nějaký háček nebo se objevily komplikace, které odsunuly už téměř nabytou jistotu, aby se znovu ukázala takřka v nedohlednu – odložily ji například až na sám konec času nebo odkazovaly na dosažení určitého mimořádného duševního stavu či na předpoklady, které ale bohužel platily jen tehdy, když skutečně nastaly.

Jediným hmatatelným výsledkem tohoto hledání jistoty bylo něco, co jemu samotnému už ani nepřišlo nápadné a čeho si u něj povšimlo spíše okolí. Žil-li dříve – jak se říká – v naivní důvěře a dětinské nevinnosti, stal se nyní hledáním jistoty přímo posedlý. Někdy se ptal sám sebe, jak vůbec mohl žít tak dlouho s pocitem jistoty a být spokojený, aniž přemítal o nepochybné jistotě, a proč se teď cítí čím dál nejistější, když přece kromě svých zkoumání činí i konkrétní opatření, aby zažehnal stále častější nebezpečí. Právě tato opatření byla tím, čeho si okolí začalo všímat. Šlo totiž opravdu o pozoruhodné věci.

Nemá smysl zabývat se tu jimi dopodrobna. Obecně vzato se jednalo o určité způsoby chování přesahující pouhé pověřivé postupy, jež nedovedou – jak za chvíli uvidíme – obávanou událost spolehlivě zažehnat. Jeho způsoby však plnily žádoucí ochrannou funkci vždy a všude. Tato absolutní spolehlivost ovšem souvisela s tím, že nebezpečí, jemuž se bylo třeba vyhnout, beztak neexistovalo, jako například malárie v Grónsku nebo sloni v evropských lesích. Ze známé anekdoty víme, že

divoké evropské slony nikdy nespátříme, budeme-li pravidelně tleskat rukama: Tím je zaplašíme.

Takto ovšem zažehnáme právě jen jedno a možná ani ne to nejbližší nebezpečí. Pomysleme jen, proti kolika dalším možným nebezpečím nás provedená opatření neochrání! A nejen to – náš člověk zjistil, že lidé se vůči němu chovají nějak divně, začal s nimi mít problémy, a to tím víc, čím víc přispíval ke všeobecné jistotě na světě. Začali se mu vyhýbat, matky před ním chránily děti, lidé se mu smáli a za zády si o něm šeptali. Vadilo mu to a prohlubovalo jeho nejistotu. Takové chování druhých mu naznačovalo, aby se před nimi měl na pozoru. A čím více se měl před nimi na pozoru, tím více důvodů nacházel, aby se před nimi měl skutečně na pozoru!

Život se pro něho ovšem stával čím dál nebezpečnějším i tehdy, když široko daleko nebyli na obzoru žádní lidé. Začal kupříkladu každý den sledovat v novinách horoskop. Co se týče příznivých a potěšujících předpovědí, buď se jednoduše vyplnily, nebo ne. Když se nevyplnily, byl zklamán, ale nijak zvlášť ho to neohrožovalo. Naopak varovné předpovědi se vyplnily téměř pokaždé.

Jednou ráno si u snídaneč přečetl, že dnes si má dávat obzvlášť velký pozor, protože osoby narozené v jeho znamení (zhruba 500 milionů lidí) potká nehoda. Nejprve se lekl tak, že se pobryndal kávou. Protože to však podle něj nebyla dostatečně vážná nehoda na to, aby mu už na světě nehrozilo žádné nebezpečí, rozhodl se, že dnes nepojede do práce autobusem, nýbrž půjde

pěšky. Chůze je sice jistější než jízda, ale, jak známo, minimálně každý třináctý krok je nebezpečný, o třináctém schodu raději ani nemluvě. Když se při sestupu do podchodu přiblížil ke třináctému schodu a chtěl ho přeskočit, zakopl a odřel si koleno. Horoskop měl tedy pravdu.

Protože náš člověk pracoval jako technik, nedostalo se mu klasického humanitního vzdělání. Ani nebyl (doposud) analyzován. Proto nevěděl, že už měl kdysi slavného předchůdce: krále Oidipa, jehož rodičům, jak známo, věstkyně předpověděla, že jejich syn zavraždí svého otce a ožení se s matkou. Všechno, co rodiče i sám Oidipus podnikali, aby unikli kletbě, neúprosně vedlo právě k naplnění proroctví. (Nám se samozřejmě z dnešního pohledu snadno řekne, že se rodiče celému neštěstí mohli vyhnout tím, že by na Pýthii udělali dlouhý nos.)

Ale vraťme se k našemu člověku. Uběhly roky, jeho problém však nezmizel. Naopak, stal se komplikovanějším a ovládal ho stále víc, v jistém smyslu si však zasloužil i respekt. Dávno už totiž nešlo o pouhou banální jistotu, nýbrž o celkový postoj ke světu a k životu; o touhu, kterou si muž jen nejasně pojmenovával jako štěstí, harmonii, souhru, řešení; nebo kterou zažíval v podivuhodných okamžicích nepochopitelného pohnutí způsobeného hudbou nebo i zdánlivě úplně triviálními událostmi. – A právě v tuto chvíli prozatím našeho člověka opustíme. (Vrátíme se k němu na konci knihy.) Abychom mu lépe porozuměli, musíme nejdříve prozkoumat řadu dalších konečných řešení lidského patendu na rozum.